

TL 1041 Kuzey-Doğu (Sibirya) Diyalekt Alanı

Öğretim Üyesi: Dr.Öğrt.Üyesi Mustafa Can Teziç.

9. Hafta

Tuva da Yazı Dilinin İnşası ve Eğitim Faaliyetleri İçerisinde Sovyetler Birliğinin Rolü (I).

Türk eğitim bilimci Prof. Dr. Selahattin Ertürk, eğitim alanında yapmış olduğu çalışmaların sonucunda, eğitimin amacını “insanın davranışında kasıtlı olarak istendik davranışlar kazandırma” olarak tanımlamaktadır (Ertürk, 1986, s. 1). Ertürk’ün tanımından yola çıkarak ulusal birliğe yönelik bir eğitim sistemi ile ulusal aidiyetlerin ön planda olduğu bir toplumun da inşa edilebilir.

1921 yılında modern bir ulus devlet kuran genç Tannu Tuva Halk Cumhuriyetinin uygulamış olduğu eğitim ve kültür politikaları ile amaçlanan ulusal aidiyetin güçlendirilip ulusal kimliği diğer aidiyetler arasında birinci plana yükseltmek olmuştur. Bu çerçevede Tuva’da gerek eğitim gerekse eğitime bağlı olarak diğer projelerin tatbik edilebilmesi için ilk adım yazı dilinin inşası meselesidir. Yazı dilin inşası aynı zamanda Tuva’nın geçirmiş olduğu tarihsel süreç içerisinde kendisi için yapmış olduğu bir seçim anlamına da gelmektedir.

Tarihsel olarak ele alındığında günümüz Tuva Cumhuriyeti sınırları farklı devletlerin yönetimleri altında kaldığı gibi aynı zamanda başta Türk dili olmak üzere Samoyed, Moğol ve Tibet dilleri gibi farklı dillerin etkisi altında da kalmıştır. Aynı şekilde bölgede yine farklı alfabelerin kullanıldığı da tarihsel veriler tarafından kanıtlanmaktadır.

Özellikle Moğol dili 1921 bağımsızlık öncesi dönemde Tuva da gerek bürokrasi gerekse güncel yaşamda etkisini arttırmıştır. 1930’lu yıllara kadar resmi

evraklarda kullanılan dilin Moğolca olması Uryanhay bölgesinin Çin imparatorluğuna girmesi ve akabinde ilk üç Ambın – Noyon’un da etnik olarak Moğol Noyanlardan seçilmesi pratik ve idari olarak Moğolcanın bölgeye nüfusunu kolaylaştırmıştır.

İ.V. Otroşenko (2015)’ nun B. Ya. Vladimirtsov (1989), Adrianvo (2007), Oşukov (2007), Maslov (1933), Tatarintsev (1975), Maslov (1933), Tatarintsev (1976), Kuular (2012), Ulanova (1988) gibi tarihçilerin çalışmalarına referans vererek Moğol dilinin Uryanhay’da hem bürokratik hem de edebi ve güncel yaşamda etkili olduğunu belirtmektedir. Özellikle, Mançu-Çin hâkimiyeti sırasında bölgede Budizm’in devlet dini olarak ilan edilmesi ile birlikte bürokraside ve Budist tapınaklarında kurulan eğitim merkezlerinde Tibet dilinin yanında eski Moğol alfabesinin de kullanıldığını görmekteyiz. Öyle ki 1930 yılına kadar Tuva eliti ve bürokratik sınıf Moğol diline hâkim olduğu gibi yine Moğolca gazete okumaya devam etmişlerdir. Yine 1930’ lu yıllara kadar Tuva’lı Lamalar Batı Moğolistan’daki ve Halha’daki manastırlarda eğitim almaktaydılar. Benzer şekilde Tuva yönetiminin üst düzey yetkilileri de çocuklarının ileride devlet yönetiminde yer alabilmeleri amacı ile Moğolistan’daki okullara yollamaktaydılar.

Dolayısı ile Moğol kültürü ve dünyası ile olan bu güçlü etkileşim sonucunda Tuva edebiyatı Moğol dilinde doğmuştur. 19. Yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan Tuva edebiyatı ve 1911 yılından sonra ki yıllıklar Moğolca yazılırken aynı şekilde 1930’ lu yıllara kadar yine Moğol dilinde yazılmaya devam edilmiştir.

Diğer taraftan Moğol dilinin toplumun önemli bir kısmı tarafından da kullanıldığı tespit edilmiştir. 1930’ lu yıllara kadar gerek Tuvalar gerekse Moğollar bir birlerinin bölgelerine gitmekte ve ticaret ilişkilerini sürdürmekteydiler. Bunun yanında Tuva nüfusunun bir kısmı da Moğol

topraklarına yıllık olarak göç etmekteydiler. Özellikle Tannu-Ula ve Kosol Gölü gibi Moğol dünyası ile etkileşimin güçlü olduğu bölgeler de yaşayan Tuvalıların iki dilli oldukları belirtilmektedir. Güney bölgeleri olan Ovyur, Mongun-Tayga ve Erzin bölgelerinde Tuva dili önemli derecede Moğol dilinden kelime almanın yanında Moğolcanın fonetik sisteminden de etkilenmiştir. Diğer taraftan, Tepe-Hol ve Erzin bölgelerinde Moğol dili iyi bir şekilde kullanılırken, “Türk¹” dili’nin kullanımı ise yeterli değildir. Evde Moğol dilinin kullanıldığı bu bölgelerde sonuç olarak okul öncesi çocukların “Türk” dilini bilmedikleri tespit edilmiştir. Aynı şekilde Tere-Hol bölgesinde yaşayan Kırgızlar iyi Moğolca konuşurlarken “Türk” dilini zayıf konuşmaktadırlar. Kırgızların doğu grubu ana dil olarak Moğolcayı öğrenmiş ve “Türk” dilini hiç konuşmamaktadırlar. Kırgızların dışında da Tuva’nın güney bölgeleri için bu tespit geçerliliğini korumaktadır. Tuva’nın güney doğusunda yaşayan nüfus aktif olarak Moğolcayı kullanırken “Türk” dilini bilmemektedir. Moğolcayı aktif olarak kullanan Soyan, İrgit, Çoodu ve Kırgıs soy gruplarının komşu Moğol soy grupları ile karışmış oldukları görülmektedir. Sonuç olarak, özellikle dil devrimi öncesinde Tuva’nın içerisinde farklı dillerin konuşulduğu görülmektedir. Fakat, Moğol ve Türk dilleri ikilemi dışında Tuva’da konuşulan Türk dili de farklı lehçelerden meydana gelmiş olup bölgelere göre farklılık göstermektedir.

Günümüz Tuva dilinin lehçeleri incelendiği zaman farklı bilim adamları bölgedeki lehçeleri farklı şekillerde sınıflandırmışlardır. Bu sınıflandırmalardan Ş. Ç. Sat’ın sınıflandırması Merkez ağızı: Çöön-Hemçik, Övür, Ulug-Hem

---

¹ Metinde Tuva dili (Tuvinsky yazık) olarak geçmektedir. Fakat Tuva dili 1921 Tuva Cumhuriyetinin kurulmasından sonra siyasi olarak Tuva kimliğinin bir sembolü olarak inşa edilmiş bir yazı dilidir. Dolayısı ile hukuksal bir statüsü bulunmaktadır. Konun geçtiği zaman dilimi içerisinde Uryanhay bölgesinde ulusal aidiyetin siyasi bir sembolü olarak “Tuva dili” adı ile bir yazı dili mevcut değildi. Bölgede Türk dilinin farklı lehçeleri konuşulmakta idi. Bu yüzden yapmış olduğumuz alıntıda “Tuva dili” olarak geçen noktaları italik biçimde “*Türk*” dili olarak değiştirdik.

rayonları ile Bey-Hem ve Tandı rayonlarının'ın bir kısmıdır. Kuzey doğu ağızları: Tocu ve Tere-Höl'ün bir kısmını kapsamaktadır. Güney doğu ağızları: Tandı'nın bir kısmı, Erzin, Tes-Hem. Batı ağızları: Bay-Tayga, Mönğün Tayga ve Barın-Hemçik'in bağız kısımları. Bunların dışında da iki farklı geçiş ağızı bulunmaktadır. Bunlar: Kaa-Hem ve Tere-Höl ağızlarıdır (Yılmaz, 2010, ss. 180).

Diğer taraftan yine Tuva ağızları 1963 yılında A.A. Pal'mbah tarafından şu şekilde tasnif edilmiştir. Orta Tuva ağızları: Çöön-Kemçik, Çaa-Höl. Batı ağızları: Barun-Kemçik, ÇBay-Tayga. Doğu ağızları: Kaa-Hem, Tes-Hem (Yılmaz 2010, s. 179).

Sonuç olarak, bağımsızlık sonrası dönemde Tuva'da güncel hayatta Türk dilinin bölgedeki farklı lehçelerinin yanında güneyde Moğolca konuşulurken eski Moğol dili ise devlet dili görevini görmekteydi. Dil alanındaki bu farklılaşma ise ortak ulusal yüksek kültürün kurulmasının önündeki en büyük engellerden biri idi.

Tannu Tuva Halk Cumhuriyetinin kurulmasından sonra yeni kurulan modern cumhuriyetin insan tipinin ortaya çıkarılması modern cumhuriyetin diğer kurum ve kuruluşlarının inşası ile paralel gelişen bir olgu olmuştur. Her ne kadar henüz Tuva da yazı dili inşa edilmemiş olsa da cumhuriyet eliti eğitimin tüm popülasyona yayılması için çalışmalara başlamıştır.

Bu kapsamda Tuva Halk Cumhuriyet Partisi (TNRP) Merkez Komite 11 ekim 1923 tarihinde parti kararı ile halk eğitiminin geliştirilmesi kapsamında tüm Kojunlar da bulunan gençlerin okuma yazma öğrenmesine karar vermiştir. Yine TNRP Merkez Komitesi 29-31 aralık 1924 tarihinde kadın, erkek, yaşlı veya çocuk ayırt edilmeksizin tüm Arat nüfusunun Moğol dilinde eğitimden

geçmesini onaylamıştır. Bu kararın devamında da 1925 yılı mart ayında Halk Eğitim Şubesi kurulmuştur. Yukarıda alınan karardan da anlaşılacağı üzere eğitim Moğol dilinde bile olsa zaman kaybetmeden eğitim kurumlarını hızla kurup eğitimin tüm popülasyona yayılması ulusal kimliğin geliştirilmesi açısından son derece önemli bir konuydu.

İlerleyen süreç içerisinde yazı dili ve alfabe alanında da çalışmalara hızla başlanmıştır. Yazı dilinin inşası alanındaki çalışmalara bakıldığında yazı dilinin temel lehçesinin seçiminde farklı tercihlerin yapıldığı karşımıza çıkmaktadır. Tuva yazı dilinin temel lehçesi ilk olarak Dzun-hemçik lehçesi olarak seçilmiştir. Fakat daha sonra bu lehçenin yazı dili için uygun olmadığı anlaşıldıktan sonra coğrafi olarak görece daha geniş bir alanda etkili olan hem de farklı bölgelerdeki lehçelere görece daha yakın olan merkez diyalekt yazı dilinin temeli olarak seçilmiştir. Böylece yeni kurulan Tannu-Tuva Halk Cumhuriyetini siyasi varlığını simgeleyen bir olgu olarak ulusal “Tuva dili” yazı dili formunda inşa edilmiştir.

Diğer taraftan 1925 yılında dördüncü TNRP toplantısında millî alfabenin seçiminin gerekliliği üzerinde tartışmalar başlamıştır. Alfabe seçimindeki süreç esnasında ortaya atılan tezler de daha önce üzerinde durduğumuz millî yüksek kültürün inşası ve bu inşanın gelişimi karşındaki eğilimleri yansıtmaktadır. Alfabe seçimi için ortaya atılan öneriler başlıca üç farklı alfabe üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu önerilerden ilki tarihsel, kültürel ve idari geçmişe referans verilerek Tuva'nın Moğol-Tibet kültür eksenini içerisindeki yerini yazı dilinde sembolleştiren Eski-Moğol alfabesinin kabul edilmesi yönünde idi.

Bir diğer proje ise Bryuhanov Sotpa ve R. Buzıkaev tarafından ileri sürülen Çarlık dönemi Hıristiyan misyonerlerince Hakaslar ve Altaylar için geliştirilen Krill alfabesidir. Bu öneride Çarlık Rusya'sının sömürge sisteminin bir aracı

olarak kabul edilebilecek bir olgu olarak millî yüksek kültürün inşası aksine bir öneri idi. Üçüncü alternatif ise Latin alfabesi idi. Latin alfabesi önerisi kendi içerisinde iki farklı yönde gelişmiştir. Bunlardan birincisi Ye.V. Polivanova ve N.N. Pope 'nın desteklediği yeni Türk alfabesidir. Bu alfabenin kullanımı Tuva'da yüksek millî kültürün inşasının ötesinde tüm Türk lehçelerini bir arada toplayabilecek bir alfabe olması yönünden önemlidir.

Diğer taraftan M. Lopsan-Çimit başkanlığında yürütülen ikinci bir grup ise Alman alfabesinin Tuva alfabesi olarak seçilmesini talep etmekteydi.

Yapılan tartışmalar sonucunda 1930 yılında Yeni Türk Alfabesinin Tuva yazı dilinin alfabesi olması kararlaştırılmıştır. Fakat bu durum uzun süremeyecek daha sonraki yıllarda Tuva Cumhuriyetinin Sovyetler Birliği ile siyasi, ekonomik ve sosyal bakımdan yakınlaşması sonucunda 1943 yılında Kiril alfabesine geçilecektir. Kiril alfabesine geçiş ise form olarak millî olan Tuva Cumhuriyetinin sosyalist içeriğini sembolize etmenin yanında aynı zamanda diğer Sovyet Cumhuriyetleri ile alfabe bazında birlikteliğini sembolize eden bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır.

Yazı dilinin geliştirilmesine paralel olarak Tuva Cumhuriyeti yönetimi yeni eğitim sisteminin kurulmasına da başlamıştır. Her ne kadar yeni kurulan devlet kendi öz değerlerini yitirmeden modernleşmeyi hedef almış olsa da gerek uluslar arası konjonktürün zorlamaları, gerekse modern ulus devletinin kurumlarının kurulması esnasında Sovyetler Birliğinin etkisi altına girmiştir. Bu etki kendini pek çok alanda olduğu gibi eğitim alanında da göstermektedir. Dolayısı ile Tuva'da eğitim sistemi de sosyalist içerikli bir eğitimin egemen olduğu bir yapıya bürünmüştür.

1927 yılı ağustosunda düzenlenen THRP 7. toplantısında parti programının kabulü ile birlikte parti programına Tuva kültürünün geliştirilmesi konusunda da

bir bölüm eklenmiştir. Bu bölüm kapsamında on sekiz yaşından küçük tüm çocuklar cinsiyet farkı gözetmeksizin eğitim almaları ve ileriki yıllarda da bilim ve kültür alanında kendilerini geliştirebilmelerinin kararı alınmıştır. Diğer taraftan, on sekiz yaş üzerindeki bireylerinde okuma yazma öğrenmeleri amacı ile çeşitli okuma odaları, kulüpler, kütüphaneler ve kızıl yurt adı verilen okuma mekânları da topluma kazandırılmıştır.

Bu gibi kurumların ötesinde okuma yazmanın Tuva toplumu içerisinde geniş kitlelere yaygınlaştırılabilmesi için kuşkusuz planlı eğitim yapan modern okullara ihtiyaç vardı.

1929 yılına gelindiğinde TNRP' nin okul sistemi ve eğitim kadrosunun yetiştirilmesi meselesi tartışılırken eski düzenden kalan Lamaların gözetiminde sürdürülen Manastır okullarının yerine yeni modern okul sistemine geçişin gerekliliği savunulmuştur.

Tuva'nın konargöçer yaşam tarzı da göz önünde bulundurularak üç farklı okul tipi geliştirilmiştir. Bunlar sırası ile yatılı okullar, yaz okulları ve gezici okullardır.

Bu yatılı okullarda Tuva'lı Aratlar'ın çocukları tüm eğitim öğretim yılı boyunca yatılı olarak eğitimlerine devam edebilmekteydiler. Kojunlar' da ve Sumon' lar da projelendirilen bu okullardan ilki 1929 yılında Çoon-Hemçik' te açılmıştır. Sumon yatılı okullarında ilk yıllarda sadece 1. sınıf var iken, 1939-40 öğretim yılında ikinci sınıflarda açılmıştır (Kharunova, 2011, s. 83). Diğer taraftan Kojunlar' da bulunan yatılı okullarda dördüncü sınıfa kadar eğitim verilmekteydi. Sumon'lar da iki yıllık eğitimlerini tamamlayan öğrenciler eğitimlerine Kojunlar' daki yatılı okullara devam ederek dört yıllık eğitimi tamamlayabilmekteydiler.

Yatılı okulların dışında konar göçer ailelerin çocukları için geliştirilmiş “Konar Göçer” yaz okulları da mevcuttu. 1934-1939 arası hizmet veren bu okullar özellikle konargöçer ailelerin çocukları için geliştirilmiş okullar olup yaz aylarında hizmet vermekteydiler. 1937 yılına gelindiğinde yaz okulu sayısı 42 olup toplam 1640 öğrenciye eğitim vermekteydi.

Diğer taraftan 1930-1931 yılları arasında yatılı okulların sayısı 7 iken bu tarihler arasında 8 ila 12 yaş grubu çocuk sayısının sadece yüzde yedisine ulaşabilmekteydi. Bu sayı 1943-1944 yıllarına geldiğinde okul sayısı 84’e yükselirken, bu okullarda eğitim gören 8 ila 12 yaş arası öğrenci sayısı ise toplam nüfusun yüzde 55,4’üne ulaşmıştır.

Bu okulların yanında 1940 – 41 öğretim yılında ilk kez 7 yıllık eğitim veren okullar başkent Kızıl, Şagonre, Çadan ve Kızıl-Majalıke de açılmıştır.

1944-45 öğretim yılına gelindiğinde Tuva’da mevcut okul sayısı 122’ye ulaşmıştır. Bu okullardan 11 i şehirdeler de bulunurken, 111 okul ise kırsal bölgelerde hizmet vermekteydi. Diğer taraftan Tuva’da 122 okulda eğitim gören öğrenci sayısı ise 9209 idi (Kharunova, 2011, s. 84). Bu gelişmelerin yanında Tuva’da çıkan Sovyet okulları da Tuva’daki millî okulların eğitim programları üzerlerinde etkisi olmuştur.

1920 – 1930’lu yıllarda Tuva’da gerek eğitim sisteminde görev alacak gerekse devletin diğer kurumlarında görev yapacak eğitimli kadro sıkıntısı da yaşanmakta idi.

Modern okul sisteminin kurulması ile birlikte bu okullarda eğitim verecek öğretmen kadrosunun yetiştirilmesi sorusu ön plana çıkmıştır. Bu sorunun aşılması için ilk yıllarda iki farklı pedagojik kurum ile çözüm yolu aranmıştır. Bu kurumlardan birincisi aylık eğitim veren eğitim kurumları diğeri ise yıllık eğitim veren pedagojik kurumlardır. Fakat bu kurumlar yeterli olmadıkları gibi

yeterli düzeyde de kalifiye eğitici de yetiştirememektedirler. Bu sorunun aşılmasında 1939 yılından itibaren başkent Kızıl' da pedagoji birimi kurulmuştur. Diğer taraftan Sovyetler Birliği de eğitici kadrosunun yetiştirilmesinde yardım etmiştir. Bu çerçevede Tuva'dan 1925 ile 1940 yılları arasında Sovyetler Birliğinin Moskova, İrkutsk, Ulan-Ude gibi, farklı eğitim merkezlerine öğrenci yollanmış ve bu okullarda öğrenciler eğitimci olmak için eğitim almışlardır.

Eğitim'in dışında teknik alanlarda da Tannu-Tuva Halk Cumhuriyetinin süratle kendi kadrolarını yetiştirmeye ihtiyacı vardı. Bu konuda Salçak Toka 4 ekim 1933 tarihinde yapmış olduğu konuşmada Tannu-Tuva Halk Cumhuriyetinin millî kadroları ile geliştirdiği bağımsız üretim gücünün gerekliliğinin altını çizmektedir. Gerekli olan kadro eksikliği bu dönem içerisinde Sovyetler Birliğinden gelen uzmanların devletin çeşitli kurumlarında istihdam edilmesi yolu ile giderilmekteydi. Bu sıkıntı 1935 yılında TNRP meclis bakanlar kurulu başkan yardımcısı Danzan-ool tarafından dile getirilmiştir. Danzan-ool, Tuva'daki yerli kadro sıkıntısının giderilmesi maksadı ile tüm kurumlarda Rusların ikame edildiklerini söylerken yeni yönetimin Sovyetler Birliğinin kolonisi haline geldiğini iddia etmektedir. Tuva'daki devlet kadrolarının tekrardan Tuvalılar tarafından doldurulması süreci ise yine ulusal dil ve eğitim alanında atılan adımlar ile çözülmüştür. Bu kapsamda 1934-1935 yıllarından itibaren resmi yazışmaların dili süratle Tuva diline çevrilmiştir. Bunun yanında yapılan bir başka önemli adım ise Tuval'ı Aratların eğitim ve kültür seviyelerinin yükseltilmesidir.

Devlet kurumlarına yerli kadrolar yerleştirilirken, aynı zamanda bu kadroların teknik alanda gerekli eğitimi alabilmeleri için başta Sovyetler Birliğinin ve diğer sosyalist ülkelerin imkanlarından yararlanılmıştır.

Tannu-Tuva Halk Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği arasındaki anlaşmalar kapsamında 1925 yılında Tuva dan iki grup öğrenci yurt dışına eğitim amacı ile gönderilmiştir. Bu gruplardan on kişilik ilk grup Moskova da Komünist Üniversitesi Dođunun Emekçileri üniversitesinde eğitim alırken, diğer on yedi kişilik grup ise Moğolistan'ın başkenti Ulan-Bator' da bulunan parti okuluna giderek burada eğitim almaya başlamışlardır. İlerleyen süreç içerisinde bu merkezlerin dışında Hakasya, Altay (Oyrat) ve Buryat Cumhuriyetleri de Tuva'dan eğitim almak için gelen öğrenciler için önemli merkezler haline gelmiştir. Sovyetler Birliği Tuva'dan öğrenci alımının yanında Tuva'ya kendi uzmanlarını da yollamıştır. Bu çerçevede Sovyetler Birliğinden Tuva'ya farklı alanlarda rol alacak mühendis, tekniker, ekonomist ve kalifiye işçi yollandığı gibi maddi ve teknik alanda da yardım gönderilmiştir.

Bu gelişmelerin yanı sıra 1936 yılında Tuva'da parti okullarında farklı alanlarda hizmet vermek üzere uçebny kombinat'lar kurulmuştur. Bu kurumlar kendi içlerinde sağlık, muhasebe, ticaret, tarım olmak üzere dört bölümden oluşmakta idi. 1944 yılına gelindiğinde parti kombinat'ı Kızıl iki numaralı orta okulu olarak tekrardan organize edildi. Profesyonel kadrolar yetiştirme amacı ile organize olan bu okulda çilingir, demirci, marangoz olarak yetişecek 90 öğrenciye eğitim vermeye başlanmıştır.

Bu gelişmeler göstermektedir ki her ne kadar bir devlet politikası olarak devlet kurumları yerli kadroların içerisinde seçilmiş olsalar da bu kadrolar kendileri için gerekli teknik eğitimi başta Sovyetler Birliği olmak üzere sosyalist ülkelerin eğitim kurumlarından almaktaydılar. Bu merkezlerde yetişen kadrolar ise teknik mesleki eğitimin yanında ideolojik eğitimden de geçmekteydiler. Sonuç olarak, Tuva'daki devlet kadroları ve eğitim merkezleri partili teknikerler veya profesyoneller tarafından doldurulmaya başlanmıştır. Bu dönüşüm 1944 yılında

Tuva'nın Sovyetler Birliđine katılması ile en üst noktaya varan bir zihniyet dönüşümünün de önünü açmıştır.

Kaynak:

Teziç M.C. Sovyet Döneminde Tuva “Yüksek Kültürü'nin” İnşası // Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2018 Güz (29), 141-168.